

VEŘEJNÁ PROSTRANSTVÍ (NÁMĚSTÍ) STŘEDOVĚKÉHO HRADCE KRÁLOVÉ A JEJICH PROMĚNY

(přehled dosavadního bádání)

Radek Bláha

Abstrakt:

Studium počátků a vývoje hradeckých veřejných prostranství je součástí bádání o genezi města Hradce Králové. Kromě výsledků archeologických výzkumů lze využít i písemné prameny, ale také novověké mapy a plány a historické fotografie.

Obě hlavní veřejná prostranství, Velké a Malé náměstí, měla složitý vývoj. Oproti starším názorům badatelů, kteří v trojúhelníkovité dispozici Velkého náměstí hledali raně středověké tržiště, je dnes zřejmé, že až do poloviny 13. století byla jeho dnešní plocha zčásti zastavěna objekty obytného či hospodářského charakteru. Také umístění čel parcel domů okolo náměstí se stabilizovalo postupně.

Dnešní lichoběžníkovité Malé náměstí se stalo veřejným prostorem až od konce 14. století, kdy byla zrušena zástavba v jeho jižní a západní části. Kombinací dostupných pramenů lze v Hradci Králové sledovat vývoj dláždění obou náměstí. Dřevěné haťování 13. století vystřídala ve 14. století valounová dlažba, od počátku 16. století pak čedič. Složitější zařízení na zásobování města vodou (vodovody a kašny) jsou doložena od 15. století, kdy zčásti nahradily starší studny (cisterny).

Klíčová slova:

Hradec Králové – město – středověk – veřejná prostranství – náměstí – vodovod – dlažba – studny – objekty typu „zemnice“

Abstract:

The Public Spaces (Squares) in Mediaeval Hradec Králové and Changes to Them (an overview of research to date)

The study of the origins and evolution of the public spaces in Hradec forms part of wider research into the overall development of the town of Hradec Králové. The specialists involved draw upon archaeological research, written historical sources and modern-day maps and plans, as well as historical photographs.

The development of both main public spaces, known as Large Square and Small Square, has been complex. Although previous researchers maintained that the triangular layout of Large Square once hosted an early medieval market, it now becomes obvious that the current area of the square was partially covered with residential and farm buildings until the mid-13th century. In addition, the positioning of houses lining the square only stabilized over the years.

Today's trapezoid Small Square became a public space at the end of the 14th century, when buildings in its south and west sections were demolished.

The development of paving in both Hradec squares may be traced through a combination of available sources. The timber causeways of the 13th-century were replaced by pebble paving in the 14th century, then by basalt in the early 16th century. Documentary evidence suggests that wells and water tanks came to be largely replaced by more advanced devices for supplying the town with water (ducts and fountains) in the 15th century.

Key words:

Hradec Králové – town – Middle Ages – public spaces – square – duct – paving – wells – sunken structures

1. ÚVOD

Veřejná prostranství¹ jsou nedílnou součástí prakticky všech typů sídel a právem se k nim obrací pozornost badatelů, kteří se zabývají vznikem a vývojem měst (naposledy souhrnně Ježek 2000). V následujícím příspěvku se zaměříme na problematiku veřejných prostranství ve středověkém Hradci Králové.

Hradec Králové patří k nejstarším doloženým českým městům. Náleží k lokalitám, které se vyvíjely postupně ze starších sídlištních struktur. Středověké město (včetně jeho pravěkých a raně středověkých předchůdců) zaujalo přirozené svědecké návrší o rozloze cca 13 ha nad soutokem řek Labe a Orlice. Toto návrší křídového původu vzniklo erozní činností obou řek především ve starších čtvrtohorách a jeho současný povrch je cca 10–16 m nad úrovní hladin soutoku obou řek (cca 230 m n. m.). Jeho přirozeným středem je dodnes zhruba trojúhelné Velké náměstí (1,8 ha), obklopené zástavbou, jež je na jihu vymezena hranou návrší s bývalou městskou fortifikací. Západní frontu Velkého náměstí tvoří městský kostel sv. Ducha a komplex budov městské zvonice (Bílé věže), kaple sv. Klimenta, radnice a dalších staveb. Nejvíce prostoru tak zůstává severně od náměstí, kde se utvořila síť ulic s hlavními osami ve směru východ–západ (Dlouhá a Tomkova ulice). Na východní straně navazuje na východní cíp Velkého náměstí nepravidelně čtvercovité Malé náměstí o rozloze cca 0,5 ha, jehož jižní stranu protíná komunikace vedoucí k Mýtské bráně. V severovýchodním rohu Malého náměstí je úzký průchod na tzv. Kavčí plácek, kam je tradičně (ovšem bez zcela prokazatelných pramenných důkazů) umístěováno středověké židovské osídlení. Naopak za severozápadním rohem Velkého náměstí, při komunikaci k Pražské bráně, se prostírá malé náměstíčko, dnes nazvané V Kopečku, původně ovšem Plátenický ryneček². Hlavní komunikace probíhá Velkým a Malým náměstím ve směru západ–východ, od Pražské brány k bráně Mýtské. Z jihozápadního cípu Velkého náměstí vyběhává k západu až jihozápadu komunikace (dnešní ulice Karla Tomana a Soukenická k okraji hradeckého návrší) vedoucí bývalou Soukenickou fortanou (Kozí brankou, Kozinkou) na dnes již zaniklé hradecké předměstí Soukenice. Tato cesta měla zřejmě jen místní význam, podobně jako propojení Velkého náměstí s původní jižní předměstskou čtvrtí Rybáře,

1 Podle současného zákona č. 128/2000 Sb., hlava I, díl 4, § 28–34 jsou veřejnými prostranstvími všechna náměstí, ulice, tržiště, chodníky, veřejná zeleň, parky a další prostory přístupné každému bez omezení, tedy sloužící obecnému užívání, a to bez ohledu na vlastnictví k tomuto prostoru (http://www.czso.cz/csu/rso.nsf/i/ulice_a_vp, 4. 12. 2006).

2 Dodnes se jedná o významnou křižovatku ulic. Z jeho východního nároží je i dnes průchod do Tomkovy ulice a do dnešní Zieglerovy ulice, kudy byl ve středověku přístup ke královskému hradu, z jihozápadního cípu vychází dnešní Rokitanského ulice (dříve Svatodušní) ke kostelu sv. Ducha.

tzv. Rybářskou fortanou v místech dnešního schodiště Bono publico. Toto prostorové rozložení komunikací bylo podmíněno především tvarem návrší s délkovou západovýchodní orientací.

Nejvyššími body hradeckého návrší jsou jeho okrajové části. Jedná se v první řadě o jihozápadní část Velkého náměstí a oblast děkanství a bývalého pivovaru, v okolí hlavního městského kostela sv. Ducha (245–246 m n. m.), dále severozápadní část návrší (severní část ulice Zieglerovy, západní část ul. Dlouhé, ul. Na Hradě), kde až do roku 1423 stával královský hrad (ca 244 m n. m.). Třetím nejvyšším místem je prostor severní části Malého náměstí a tzv. Kavčího plácku, s nadmořskou výškou rovněž 243–245 m n. m. Naopak nejnižší položená místa jsou v prostoru bývalých městských bran Pražské a Mýtské a také v severní části návrší (ulice Tomkova, Klicperova, Špitálská, část ul. Dlouhé), s nadm. výškou cca 239–242 m n. m. Zvýšený terén na okraji návrší, patrný například ještě za Kavčím pláckem, je dodnes pozůstatkem „valového“ tělesa pravěkého a raně středověkého opevnění. Terénní rozdíly mezi jednotlivými částmi návrší jsou ovšem na první pohled jen málo patrné.

Je zřejmé, že dnes zdánlivě plochý reliéf hradeckého návrší prošel v minulosti určitými změnami. Na základě geologických průzkumů především z druhé poloviny 60. let 20. století a v posledních cca 10 letech a také výzkumů archeologických (od 60. let 20. století) je v hrubých rysech zřejmý jeho vývoj. Zdá se, že terén návrší dělily původně minimálně dvě významné deprese, o kterých bude podrobnější zmínka v dalším textu. První z nich probíhala ve směru sever–jih severně od kostela Nanebevzetí P. Marie. Druhá vedla od západu k východu v ose Pražské brány a při jižní frontě dnešní Tomkovy ulice. Do určité míry tak oddělovala areál královského hradu od vlastního města. Rozdíly v úrovni terénu ovlivňovaly také vodní režim návrší.³ Geologické poměry daného území a především jeho reliéf tak měly v minulosti důležitý význam při utváření vrcholně středověkého města a jeho předchůdců.

2. DĚJINY BĀDÁNÍ

Poznání vývoje historických hradeckých veřejných prostranství, především obou náměstí, přímo souvisí s genezí hradecké historiografie. Nejstarším historiografem města byl *Karel Josef Biener z Bienenberka*, vrchní inženýr stavby královéhradecké barokní pevnosti a pozdější krajský komisař, který sepsal dvoudílné dějiny Hradce Králové *Geschichte der Stadt Königgrätz* (1780; 1790). Tiskem vyšel pouze první díl (do roku 1526), druhý zůstal v rukopise. Chronologicky koncipovaná práce je dodnes jedinečná především tím, že četné písemné prameny, které Bienenberk použil, dnes již neexistují.⁴ Mimo to jsou důležitá Bienenberkova terénní pozorování, především reliéfu města

a jeho okolí (včetně kopce Rožberka východně od města, rozvezeného při stavbě pevnosti po roce 1766). Nejdůležitější z hlediska archeologie jsou Bienenberkovy údaje o „starožitnostech“ odkrytých právě při stavbě pevnosti, tedy především v prostoru bývalých hradeckých předměstí Pražského a Mýtského.

Druhým (co do pořadí) nejdůležitějším dílem hradecké historiografie je česky psaná řada „Obrazů“ učeného jezuita a vlastence *Františka de Pauli Švendy*. Jedná se o celkem 15 svazků dějin města a okolí, do roku 1800. Vychází z Bienenberka, ovšem především pro období pozdního středověku a raného novověku přináší obrovské množství informací na základě písemností, které byly ještě tehdy přístupné v městském archivu, například nejstarší městské knihy. Rozvržení látky je stejné jako u Bienenberka, tedy jakási kronika města. Švenda v mnoha věcech s Bienenberkem polemizuje (v analýze výpovědí jednotlivých písemností), nelze si také nepovšimnout silného Švendova vlasteneckého smýšlení a jeho netajeného radikálního katolicismu.

Z obou prací, především ze Švendy, jehož dílo je jazykově dostupnější, vycházejí všichni další historiografové města až do současnosti a lze říci, že obě práce nejsou pramenně stále zcela vyčerpány. Mnohá znění listin a většinu záznamů hradeckých městských knih (především z období 14.–16. století) známe jen z citací a přepisů obou autorů.

Z badatelů druhé poloviny 19. století stojí na prvním místě dnes poněkud pozapomenutý *Jan Nepomuk Solař*, autor knihy *„Dějiny Hradce Králové nad Labem a biskupství královéhradeckého“* z roku 1870. Práce je cenná především jako výtah z děl Bienenberkových a Švendových. Jako první si Solař všimá ve větší míře i archeologických nálezů zjištěných v Hradci Králové v období po Bienenberkově působení, především díky M. Lüssnerovi v polovině 19. století. Dále Solař utřídil některé údaje převzaté z Bienenberka a Švendy do určitých tematických kapitol, lze například zmínit historické zmínky o požárech města apod. Navíc ve své práci J. N. Solař doplnil dějiny města o události 19. století.

Nejdůležitější postavou hradecké historiografie po K. J. Bieneru z Bienenberka a F. Švendovi je královéhradecký rodák *Wacław Władysław Tomek*, autor práce *Místopisné paměti města Hradce Králové* z roku 1885. Jedná se o rozsahem nevelké dílo, v němž Tomek v krátkých kapitolách charakterizuje hlavní historické události ve městě, s důrazem na jeho stavební vývoj a místopis, a to do roku 1800. Většinu údajů opět čerpá z výše uvedených prací Bienenberkových a Švendových, ale také z jiných pramenů (ty bohužel neuvádí).

Určitým doplněním a rozvedením údajů W. W. Tomka i jeho předchůdců jsou drobné články a studie středoškolského profesora *Václava Bedřicha Spiesse*. Autor se zabýval především historickým místopisem hradeckých předměstí Mýtského a Pražského, jedna z jeho stěžejních studií pojednává i o podobě samotného vnitřního města v době předhusitské (*Spiess* 1895), především na základě rozvedení a kombinace údajů z děl *K. J. Bienera z Bienenberka* (1780; 1790), *F. Švendy* (1799; 1800; 1802; 1817) a *W. W. Tomka* (1885).⁵

Neprávem pozapomenuty jsou pak osobnost a dílo *Vincence Pauluse*, archiváře činného v Hradci Králové v období před

3 Dodnes je dešťová voda z východní části návrší odváděna diagonálně přirozeným sklonem terénu přes Malé náměstí k Mýtské bráně. Na některých raně novověkých plánech města je zde dokonce zobrazena strouha. Do země vsáknutá voda napájela na Malém náměstí ve středověku a raném novověku minimálně tři „studny“, ve skutečnosti spíše cisterny, doložené archeologicky i historicky.

4 Jedná se především o listiny bývalého městského archivu zničené roku 1873 ve stoupě kuklenské papírny. Významným pramenem, dochovaným jen díky Bienenberkově přepisu, je tzv. *Knih zázdušních odkazů* písaře Fridricha z počátku 15. století. V ní jsou mimo jiné velice důležité údaje o existenci tržních krámů na náměstích.

5 Průkopnické jsou Spiessovy práce vycházející ze studia dochovaných městských knih 16. století, např. knih kšaftů atd. (viz *Spiess* 1900–1901).

první světovou válkou. V. Paulus zpracoval obsáhlé rejstříky k Bienenberkovým a Švendovým knihám, dále excerpoval dochované městské listiny a do té doby vydanou literaturu k dějinám Hradce Králové. I z hlediska studia hradeckých veřejných prostranství jsou cenné jeho výpisky k dějinám jednotlivých domů v historickém jádru Hradce Králové (uložené v SOkA HK), které využili ve svých pracích další autoři především historicko-vlastivědné literatury (Z. Doubek a. d.). Četné drobné články s tematikou dějin Hradce Králové a jeho okolí publikoval V. Paulus na stránkách Hradeckého kraje, Ratibora a dalších dobových místních periodik.⁶

Nejdůležitější a také v podstatě jedinou osobností archeologického bádání 19. století v Hradci Králové je bezesporu již výše uvedený *Moritz Lüssner*. Tento krajský komisař si všiml archeologických nálezů a situací, narušených v souvislosti se stavbou několika veřejných budov v Hradci Králové a svá velmi přesná pozorování, včetně stratigrafických vztahů, publikoval na stránkách Památek archeologických a místopisných, vídeňských *Mitteilungen der K. K. Central-Commission* atd. Jediným pramenem informací jsou však především jeho vlastní deníkové záznamy.⁷ Z hlediska poznání hradeckých veřejných prostranství jsou velice zajímavé Lüssnerovy poznámky k lochům pod Velkým náměstím (od č. p. 144).

Nejvýraznější osobností hradecké archeologie, regionální historie a místopisu konce 19. a první třetiny 20. století je bezesporu *Ludvík Domečka*, ředitel městských úřadů a městského muzea, zakladatel zdejší archeologické sbírky. Vlastní terénní archeologickou činnost pak prováděl především (dodnes nedocenený) František Žaloudek, bývalý strážník, který vykonával funkci muzejního kustoda a „terénního technika“. V samotném historickém jádru Hradce Králové provedli oba badatelé vlastně pouze rozsahem malé odkryvy v prostoru bývalého hradu na dvoře č. p. 230 a u kaple sv. Klimenta. Z hlediska studia vývoje hradeckých veřejných prostranství jsou však důležitá Domečkova (respektive Žaloudkova) terénní pozorování při zemních zásazích v rámci stavby domů na Velkém náměstí a jeho okolí, či různých stavbách inženýrských sítí; tyto poznatky L. Domečka publikoval (velice často anonymně či pod zkratkou B. S.) na stránkách hradeckého denního tisku. Základním pramenem jsou i záznamy Františka Žaloudka v dodnes dochovaných terénních denících z let 1905–1930. Svůj pohled na vývoj města a tím i genezi Velkého a Malého náměstí pak Ludvík Domečka publikoval v několika odborných i populárních státech (např. *B. S.* 1922).⁸

Poválečné období hradecké archeologie je spojeno se jménem Jana Tomského, který působil v hradeckém muzeu v první polovině 50. let za velice složitých a nelehkých podmínek. Po nuceném odchodu se do Hradce Králové vrátil ve druhé polovině 60. let jako geolog v rámci inženýrskogeologického průzkumu městské památkové rezervace. Z hlediska poznání vývoje hradeckých náměstí i vývoje města jako takového je vynikající

prací nepublikovaná strojopisná zpráva o výsledcích výše uvedeného geologického průzkumu, v níž jedinečně spojil obě své profese: archeologii i geologii (*Tomský* 1967).

Šedesátá a sedmdesátá léta 20. století jsou, co se archeologie Hradce Králové týká, spojena se jmény Miroslava Richtera a Víta Vokolka, kteří svoje výzkumy i terénní pozorování zhodnotili v nedávno vydané monografii (*Richter – Vokolek* 1995), v níž věnují pozornost samozřejmě také genezi hradeckých veřejných prostranství. Z těchto poznatků vychází i historický atlas Hradce Králové, na němž se autorsky podílel M. Richter (*Richter – Semotanová* 1998).

Nové výzkumy v jádře Hradce Králové, které souvisejí s další fází rekonstrukce města po ekonomicko-sociálních proměnách přelomu 80. a 90. let 20. století, provádějí především pracovníci archeologického oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové Jiří Sigl a Jiří Kalferst a od přelomu 20. a 21. století další mladší archeologická generace.

Z historiků působících ve dvacátém století si zasluhuje zvláštní zmínky Václav Vojtíšek, který se pokusil nastínit vznik a vývoj města Hradce Králové v rámci svého širšího odborného zájmu o nejstarší dějiny měst i městské písemnosti.

V druhé polovině 20. století se dějinami města zabýval Pavel Bělina. Ve svých časopisecky publikovaných studiích se zaměřil na vývoj ekonomiky i správy středověkého Hradce, vznik hradeckých špitálů i na místopis. Také kriticky vydal některé důležité prameny (zlomek berního rejstříku z let 1390–1403, knihu odkazů písaře Fridricha z roku 1411; *Bělina* 1973; 1981; 1983). Vynikající syntézou dosavadního, především historického bádání jsou pak nedávno publikované čtyřsvazkové Dějiny Hradce Králové od Jaromíra Mikulky (středověk a raný novověk viz *Mikulka* 1996; 1997).⁹

Hradecký regionální historik Aleš Doubrava sestavil reprezentativní výběr ikonografických pramenů k dějinám města (*Doubrava* 1971) a publikoval v místním tisku řadu většinou populárně naučných článků o historii města i jednotlivých staveb. Podobně Zdeněk Doubek je dnes známým autorem historicko-vlastivědné literatury o Hradci Králové. Údaje uváděné v jeho pracích (články v místním tisku, monografie), věnovaných širší čtenářské obci, je třeba přejímat a vyhodnocovat opatrně a kriticky, nelze je však v žádném případě pominout, neboť autor v rámci svého celoživotního bádání shromáždil obrovské množství údajů týkajících se minulosti města a jeho historického místopisu, často velice těžko dostupných (soukromé archivy, vzácné tisky, rukopisy, ústní tradice atd.).

3. PRAMENNÁ ZÁKLADNA

3.1. Mapy a plány

Pro studium vzniku a vývoje veřejných prostranství v Hradci Králové lze využít i map a plánů města, popřípadě jeho částí. Jedná se ovšem bez výjimky o prameny zobrazující až (raně) novověkou podobu hradeckých náměstí a ulic. Některé jimi zprostředkované údaje lze ovšem úspěšně užít pro rekonstrukci staršího – středověkého – stavu.

Nejstarší dochovaný *Cappiho plán dobytí Hradce Králové* z roku 1650, zobrazující stav k roku 1640 (*Richter – Semotanová*

6 Soupis Paulusových historických prací a zhodnocení jeho archivářské činnosti zůstává dosud velkým dluhem hradeckého bádání.

7 *Lüssner, M.* 1844–1890: *Collectanea archaeologica et topographica*, tom. I–V. Rukopis uložen v archivu MVČ.

8 Pouze v rukopise (uloženém v SOkA HK) bohužel zůstal Domečkův II. díl historicko-vlastivědné monografie *Královéhradecko*, jež měl popisovat vlastní katastr Hradce Králové. Tiskem vyšly v letech 1928–1935 tři svazky prvního dílu, zahrnující ostatní obce hradeckého soudního okresu.

9 Nevydány však zůstaly rejstříky a seznam použitého pramenů a literatury, což hodnotu práce a orientaci v ní snižuje.

1998, mapový list č. 2, mapa č. 4), je příliš schematický, přesněji zobrazuje spíše půdorys a podobu městského opevnění a také hradecká předměstí (třebaže s vážnými chybami). Velké a Malé náměstí ukazuje ve zcela chybných půdorysných tvarech, oproti skutečnosti je Malé náměstí zobrazeno plošně větší než Velké. Zajímavý je snad jen náznak terénního převýšení a ohrazení městského chrámu sv. Ducha.

Daleko přesnější je o cca jedno století pozdější soubor plánů souvisejících již s přípravou a realizací přestavby Hradce na vojenskou bastionovou pevnost. Na *Pierkerově plánu z roku 1756* (Richter – Semotanová 1998, mapový list č. 3, mapa č. 6) jsou vyznačeny a v legendě uvedeny obecní studny na Velkém i Malém náměstí (nikoliv kašny!) a také poloha masných krámů v Tomkově ulici. Vidíme zde také například rozsah ohrazení hřbitova okolo městského kostela sv. Ducha. Podobné informace přináší i další plány *Hradec Králové na plánu z roku 1766* (Richter – Semotanová 1998, mapový list č. 4, mapa č. 8) a *Pavlovského plán Hradce Králové a okolí z roku 1766/7* (Richter – Semotanová 1998, mapový list č. 5, mapa č. 9), kde jsou zobrazeny i kašna na Velkém náměstí a rozsah domovních podloubí (u mapy z roku 1766 včetně čísel popisných).

Zajímavým, velice důležitým a stále nevyčerpaným zdrojem informací je dochovaná řada plánů postupu výstavby pevnosti, popřípadě některé nerealizované návrhy, na kterých je podrobně zachyceno i vlastní jádro města. Tyto plány jsou uloženy v SOKA Hradec Králové a pocházejí z druhé poloviny 60. let – první poloviny 70. let 18. století. Některé plány (např. i. č. 5038 z roku 1773) zobrazují pro vojenské účely důležité studny, popřípadě naznačují spád terénu v prostoru obou náměstí i přilehlých ulic. Jeden z plánů (i. č. 5040, bez bližší datace) ukazuje hlavní směry komunikací na Malém náměstí, plány i. č. 5040 (1771) a i. č. 5076 (bez data) jižně od kašny na Malém náměstí zobrazují blíže nepopsané obdélné objekty. V tomto případě je třeba dodat, že v těchto místech archeologický výzkum z roku 2000 skutečně odhalil část kamenných základů a podlahy zahroubené stavby zřejmě raně novověkého stáří, neznámého účelu (viz dále).

Plán stabilního katastru z roku 1840 (Richter – Semotanová 1998, mapový list č. 7, mapa č. 11) ukazuje na hradeckých náměstích pouze obě kašny a morový sloup, přesněji zachycuje polohu a podobu masných krámů v Tomkově ulici. Celkově lze říci, že kartografické prameny mají pouze doplňkový charakter a lze je využít pouze v kombinaci s dalšími zdroji poznatků.

3. 2. Prameny ikonografické, historická fotografie

Výše uvedené hodnocení významu historických map a plánů platí i pro kategorii vyobrazení hradeckých veřejných prostranství, a to především obou náměstí. Za nejstarší je možné považovat kolorovanou kresbu Velkého náměstí od severu z roku 1798.¹⁰ Vidíme zde západní část náměstí (po kostel Nanebevzetí P. Marie) se zachycenou čedičovou dlažbou (Doubrava 1971, bez paginace). Z konce 18. století pocházejí dvě rytiny od J. Venuta a I. Otta (nejdostupnější viz *Doubrava* 1971), které zpodobňují západní frontu náměstí s kostelem sv. Ducha,

radniční blok a část severní fronty náměstí (od ústí dnešní ulice V Kopečku do náměstí po ústí dnešní Klicperovy ulice). Na obou obrazech zaujme naznačené kamenné dláždění a dosud stojící domy východně od kostela sv. Ducha (z nich především škola). Tuto jednopatrovou školní budovu (a přilehlou jihozápadní část Velkého náměstí) zachycuje ještě kresba tužkou *H. V. Seykory* z počátku 19. století. Z roku 1836 pochází akvarel *Eduarda Gurka* zobrazující Velké náměstí od východu, se dnes již zaniklou kašnou a studnou před radnicí a čedičovým dlážděním. Z dalších zajímavých ikonografických pramenů lze uvést Morstadtovu kresbu hradeckého Velkého náměstí od východu, během trhu, z roku 1858. Na kresbě je patrné dláždění, tvořené lámaným čedičem s pásy pískovcových(?) kostek na místě vozovek. Stejný autor zachytil na jiné kresbě jihozápadní stranu Velkého náměstí s dobře patrnou studnou a kašnou u radnice a opět dlažbou. V případě Malého náměstí je nejstarším ikonografickým pramenem fotografie datovaná do roku 1866, na níž vidíme, s výjimkou kašny, zcela volnou jihovýchodní část náměstí. Zaujme opět dláždění z nepravidelně lámané opuky. Nejstarší (publikovaná) fotografie Velkého náměstí pochází ze stejného období a zobrazuje jeho východní část (*Doubrava* 1971, bez paginace; nověji *Zikmund – Pospíšilová* 2000, 11, č. 7; 13, č. 10–12).

3. 2. Písemné prameny

Pro počátky města Hradce Králové je klíčová listina Přemysla Otakara I. z roku 1225 (*CIM II*, č. 1, 1–2), která bude v dalším textu zhodnocena podrobněji. Pro studium proměn hradeckých veřejných prostranství v době předhusitské jsou důležitá panovnícká privilegia zmiňující dláždění města (z doby předhusitské např. 1359 – *CIM II*, str. č. 374) i trhy (1307, *CIM II*, str. č. 83, 1382; *CIM II*, str. č. 581). Zprávu o rynku, radnici a pranýři v Hradci Králové z roku 1418 (*Bartoš* 1928, 226) lze považovat za nejstarší konkrétní zmínku o prostoru dnešního Velkého náměstí. Do období přelomu prvního a druhého desetiletí 15. století náleží také již uvedená kniha odkazů písaře Fridricha, zachovaná díky Bienenberkově přepisu. Zlomek berního rejstříku z let 1390–1403 uvádí údaje jen k části hradeckých předměstí, partie týkající se vnitřního města se nedochovaly. Pozdně středověké písemné prameny, především údaje z městských knih (od poloviny 15. století), známe především díky Švendovým citacím. Velká část například trhových knih 16. století, se zmínkami mimo jiné o domech na náměstí a jejich proměnách, však zůstala prakticky zcela nevytěžená, a to se do velké míry týká i dalších pozdně středověkých a raně novověkých písemných pramenů vážících se k Hradci Králové.

3. 3. Archeologické nálezy

Za nejstarší archeologický nález je možné považovat objev údajně terénní deprese při stavbě kostela P. Marie v roce 1649; tento údaj uvádí ve své práci *K. J. Biener z Bienenberka* (1780, 57). Jinak máme z období 19. a první poloviny 20. století jen ojedinělé zprávy o archeologických nálezech a různých terénních pozorováních, navíc značně roztroušené jednak v dobových odborných pracích, ale také (a to především) v místním tisku. První moderní výzkumy proto nastávají až v období přelomu 60. a 70. let 20. století v souvislosti celkovým geologicko-archeologickým průzkumem města a archeologickou sondáží na vytipovaných místech. Druhá, dodnes trvající vlna výzkumů

10 Nepočítáme-li ovšem dvě kresby B. B. Wernera z roku 1740, a to jezuitskou kolej s kostelem Nanebevzetí P. Marie a chrám sv. Ducha; tyto kresby (publikované např. *A. Doubravou* 1971) ovšem nezachycují vlastní plochu (Velkého) náměstí.

probíhá od počátku, respektive druhé poloviny 90. let 20. století, a souvisí s celkovou rekonstrukcí historického jádra po roce 1989. Jednalo se nejprve o obnovu a výstavbu jednotlivých druhů sítí (kanalizace, elektřina – síť a trafostanice – telefonní vedení, plynovody, vodovody) prováděnou v 90. letech 20. století. V současné době probíhají velké rekonstrukce obou historických náměstí včetně předlažeb a samozřejmě výměn všech nevyhovujících sítí.

Stručný informační přehled dosavadních archeologických výzkumů z Malého a Velkého náměstí je podán níže. Soupis přináší údaje do konce roku 2006.

- Malé náměstí, před č. p. 9; výzkum v trase kanalizace; 242 m n. m.; 1970; pod vyrovnávacími vrstvami zahloubený objekt s dřevěnou konstrukcí stěn (vodorovné trámy s dlabý); zlomky keramiky; 13. stol.; *Richter – Vokolek 1995, 52.*
- Malé náměstí, před č. p. 113, průkop vodovodu; 243 m n. m.; výzkum – sběr; 1993; zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 28, č. 175.*
- Malé náměstí, před č. p. 10–12, výkop plynovodu; 243 m n. m.; výzkum – sběr; 1994; zlomky keramiky, kosti zvířecí, dřevo; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 29, č. 178.*
- Malé náměstí, před č. p. 12, výkop plynovodu; 245 m n. m.; výzkum; 1994; zlomky keramiky, železná struska; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 37, č. 236.*
- Malé náměstí, před č. p. 110, výkop; 243 m n. m.; sběr; 1995; zlomky keramiky, železo; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 38, č. 238.*
- Malé náměstí, před č. p. 13, výkop; 245 m n. m.; sběr; 1996; 0; zlomek keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 37, č. 111.*
- Malé náměstí, SV roh, průkop pro kanalizaci; 243 m n. m.; výzkum – sběr; 1995; černá sídlištní vrstva, zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 28, č. 172.*
- Malé náměstí, č. p. 16 výhoz z výkopu vodovodu; sběr; 1996; 0; zlomky keramiky, středověk (13. stol.); *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999, 10, č. 80.*
- Malé náměstí, před č. p. 127–128, výkop; 243 m n. m.; sběr; 1996; černá sídlištní vrstva; zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 29, č. 179.*
- Malé náměstí, před č. p. 119, průkop VČE; výzkum; 1997; keramika, kosti zvířecí; mladší doba hradištní, středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 37, č. 235.*
- Malé náměstí, SV roh, průkop pro kanalizaci; 243 m n. m.; sběr; 1997; 0; zlomky keramiky, železná struska; středověk (14. stol.); *Kalferst – Sigl – Vokolek 1999, 10, č. 81*
- Malé náměstí, stavba trafostanice; 243 m n. m.; výzkum; 1997. Zachyceno štětování povrchu náměstí, které překrylo dva zasypané objekty typu zemnice se dřevěnou rámovou konstrukcí datovatelné do 2. poloviny 13. – počátku 14. století. Mezi nálezy z výplně obou objektů se také objevily poměrně četné úlomky železářské strusky. *Sigl 1999, 161–168.*
- Malé náměstí, před č. p. 15, výkop kanalizace; 243 m n. m.; výzkum – sběr; 1999; v hloubce 105–140 cm černá kulturní vrstva, zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 38, č. 239.*
- Malé náměstí, č. p. 16, přípojka vodovodu; 245 m n. m.; sběr; 2000; zlomky keramiky, brousek, zvířecí zub, dřevo; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 28, č. 172.*
- Malé náměstí, kašna – základy a nádrž; záchranný výzkum při rekonstrukci; 2000. Pod základy současné kašny se objevila studna (cisterna) s dřevěnou konstrukcí, hluboká minimálně 8 m, zasypaná nejpozději v pokročilém 15. století. Jižně od kašny odkryta část suterénu patrně domu se sloupovou konstrukcí stěn, ve výplni mimo keramiky 14. století část dveřního kování; *Ježek 2000a, 107–131.*
- Malé náměstí, rekonstrukce inženýrských sítí, chodníků a vozovek, záchranný výzkum; 2006. V jižní části dokumentována úprava povrchu pomocí podélné a svisle uložených dřev (haťování) a vrstvy valounků, datovatelné do 13. století. Zachyceny části základů tří objektů typu zemnice, jednorázově zasypané zřejmě nejpozději v první polovině 14. století (v jednom případě se jednalo o objekt zachycený již v roce 1997). Tyto objekty tvořily severní frontu původní komunikace od Velkého náměstí k Mýtské bráně. V západní části náměstí byla zjištěna studna o průměru výkopu více než 3 m, zasypaná materiálem s podílem keramiky 14. století. Dále zjištěna dlažba z velkých říčních valounů s podílem čediče, datovatelná do 16. století. Doloženo též užití úlomků strusky jako materiálu pro zpevnění povrchu dnešního náměstí. Dosud nepublikováno.
- Velké náměstí, v jižní části, proti č. p. 34 – U Špaláků a před biskupskou residencí; při plynofikaci; 1868; dva kostrové hroby (jeden v rakvi), sídlištní vrstva; keramika, zvířecí kosti, zlomky želez; vrcholný středověk, neurčeno; *Zoubek 1869.*
- Velké náměstí, č. p. 139–140 – ZUÚ (nová budova); v základech stavby; 1910–1911; 17 hrobů ve třech vrstvách; keramika (mimo jiné loštický pohár), železné předměty atd., jejich vztah k hrobům nejasný, 12.–15. stol.; *Anonym 1911, 5; 1911a, 4.*
- Velké náměstí, před č. p. 153–154; výkop pro kanalizaci; 243 m n. m.; výzkum; 1969; pod navážkami do hloubky cca 120 cm zachycena černá kulturní vrstva o síle 30–40 cm, spálený kůl; zlomky keramiky, zvířecí kosti; mladší doba hradištní – 13. stol.; *Richter – Vokolek 1995, 12.*
- Velké náměstí, před č. p. 141 a 142 a před ústím Klicperovy ulice; výkop pro kanalizaci; 242 m n. m.; výzkum; 1970–1971; v hloubce 110–240 cm černá kulturní vrstva s dřevy (13. století), před ústním Klicperovy ulice rozsáhlý objekt hluboký 350 cm, mladohradištní; *Richter – Vokolek 1995, 12.*
- Velké náměstí, před č. p. 152 a 155; výzkum – zjišťovací sondáž; 243 m n. m.; 1971; kontexty 13. století, tři úrovně dlažeb (z toho jedna ze zlomku pískovců); zlomky keramiky, gotický architektonický článek; *Richter – Vokolek 1995, 51.*
- Velké náměstí, před č. p. 1 a 164 v západní části náměstí; výkop kanalizace; výzkum; 243 m n. m.; 1979; pod dvěma úrovněmi dlažeb a vyrovnávacími vrstvami v hloubce cca 1 m slabá černá vrstva těsně nad podloží; 13. stol.; *Richter – Vokolek 1995, 12.*
- Velké náměstí – východní část, před č. p. 142–147; záchranný výzkum v průkopu kanalizace; 242 m n. m.; 1990. Pod valounkovou dlažbou z období kolem pol. 13. století byl zachycen stratigraficky starší objekt s dřevěnou podlahou; *Sigl – Vokolek 1992, 83–90.*
- Velké náměstí, před č. p. 30; výkop; 245 m n. m.; výzkum – sběr; 1990; zlomky keramiky, zlomky železné a bronzové industrie, dřevo, kůže, zvířecí kosti; *Bláha – Kalferst – Sigl 2004, 33, č. 209.*

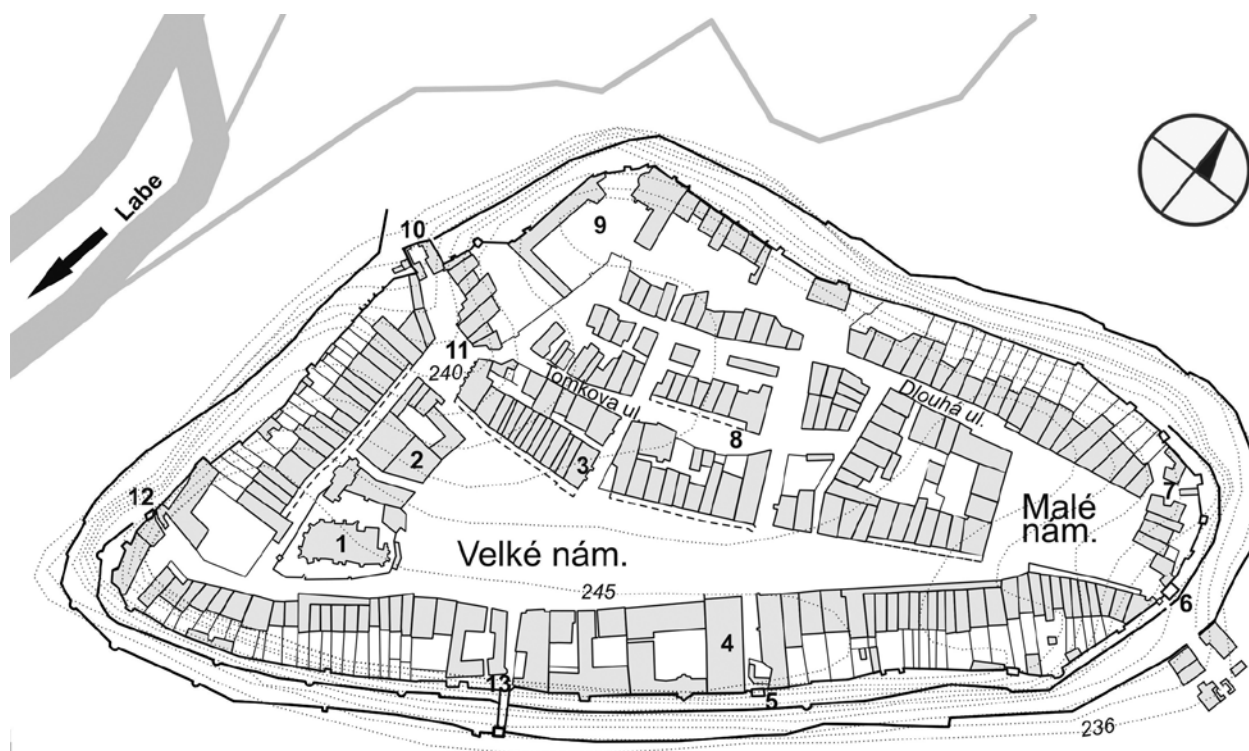
- Velké náměstí, vozovka před biskupstvím č. p. 36, výkop; výzkum – sběr; 1991; zlomky keramiky, zvířecí kosti, struska, Fe podkova; středověk–novověk; *Kalferst – Sigl – Vokolek* 1993, 9, č. 47.
- Velké náměstí, před č. p. 152, výkop kanalizace; výzkum; 1992, 1993; 0; zlomky keramiky; středověk, novověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 34, č. 212.
- Velké náměstí, před č. p. 164; výkop; 241 m n. m.; sběr; 1993; zlomek keramiky (kachel); středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 41, č. 263.
- Velké náměstí, před č. p. 137, výkop; 245 m n. m.; výzkum – sběr; 1993; zlomek keramiky; mladší doba hradištní – vrcholný středověk (13. stol.); *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 39, č. 250.
- Velké náměstí, u č. p. 154, kabeláž; 245 m n. m.; sběr; 1994; zlomky keramiky; středověk, novověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 40, č. 258.
- Velké náměstí, před kostelem P. Marie, stavba trafostanice; výzkum; r. 1995; 0; keramika, železo, dřevo, zlatý kroužek, kosti zvířecí; novověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 34, č. 210.
- Velké náměstí, proti č. p. 150, kabelovod; výzkum – sběr; 1996; 0; v hloubce cca 80 cm spálená vrstva, zlomky keramiky; středověk (13. stol.); *Kalferst – Sigl – Vokolek* 1999, 11, č. 88.
- Velké náměstí, proti č. p. 151–152, kabelovod; výzkum – sběr (hloubka 45–90 cm); 1996; mazanice; středověk–novověk; *Kalferst – Sigl – Vokolek* 1999, 11, č. 89.
- Velké náměstí, před č. p. 152–153, výkop; výzkum – sběr; 243 m n. m.; 1996; zlomek keramiky, mazanice; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 40, č. 253.
- Velké náměstí, před kostelem P. Marie, výkop pro přípojku trafostanice; 245 m n. m.; sběr; 1996; zlomky keramiky; středověk (13. století); *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 41, č. 261.
- Velké náměstí, roh Klicperovy ulice, před č. p. 141–142, výkop; 245 m n. m.; výzkum; v hloubce 150 cm černá kulturní vrstva s dřevěnými trámy; 1996; zlomky keramiky; středověk, novověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 39, č. 251.
- Velké náměstí, roh Špitálské ulice, před č. p. 148–149, výkop; 242 m n. m.; výzkum; 1996; štětování v hloubce 40 cm, zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 40, č. 252.
- Velké náměstí, roh Úzké ulice, před č. p. 138, výkop – sběr; 1996; zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 41, č. 259.
- Velké náměstí, u č. p. 156, kabelovod; výzkum – sběr; 1996; v hloubce 64–68 cm štětování, v hloubce 80 cm zjištěno nároží tvořené dvěma trámy, zlomky keramiky; novověk; *Kalferst – Sigl – Vokolek* 1999, 11, č. 90.
- Velké náměstí, jihovýchodně od morového sloupu, kabelovod (východní profil); 1996; zlomky keramiky; středověk (13. stol.); *Kalferst – Sigl – Vokolek* 1999, 11, č. 91.
- Velké náměstí, u severozápadního nároží jezuitské koleje, výkop; 245 m n. m.; sběr; 1997; zlomky keramiky; středověk; *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 41, č. 264.
- Velké náměstí, před č. p. 20–22, výkop; 245 m n. m.; výzkum; 2000; struska železná; středověk(?); *Bláha – Kalferst – Sigl* 2004, 41, č. 262.

4. NÁSTIN VÝVOJE A PROMĚN HRADECKÝCH VEŘEJNÝCH PROSTRANSTVÍ (DLE DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ)

Návrší nad soutokem Labem a Orlicí o ploše cca 12 ha osídlili již nositelé kultury nálevkovitých pohárů v mladší době bronzové a dle nejnovějších poznatků i v dalších obdobích pravěku. Nepřetržitá sídelní kontinuita (až do současnosti) začíná nejspíše v 9. či na přelomu 9. a 10. století vznikem slovanského hradiska s rozsáhlým podhradím na ostrovech ve spleti ramen obou řek. Samotné hradisko, jehož opevnění v maximální míře využilo reliktní valů z období lužické kultury, se skládalo (nejpozději od 11. či 12. století) ze dvou částí: z akropole o ploše cca 1,5 ha, ležící v severozápadním ohybu návrší (v prostoru pozdějšího vrcholně středověkého královského hradu), a předhradí na zbylé ploše návrší (*Richter – Vokolek* 1995).

Badatelé 19. a první poloviny 20. století, kteří se zabývali počátky města Hradce Králové, předpokládali, že v prostoru slovanského hradiska vzniklo trojúhelníkovité tržiště v přibližném rozsahu dnešního Velkého náměstí (např. *Domečka* 1925–1926; též *Kubiček – Wirth* 1939, 14).¹¹ Nepravidelně čtvercové Malé náměstí považovali za mladší, později vyměřené (souhrnně nejdostupněji např. *Šimák* 1938, 833–836). Opírali se přitom zejména o nepřímou výpověď písemných pramenů. O existenci města nás zpravuje listina krále Přemysla Otakara I. z roku 1225 (*CIM II*, č. 1, 1–2). Jejím předmětem je výměna pozemků zvaných Vesce, potřebných k rozvoji města, za jiné v dodnes existující vsi Čistěves, mezi panovníkem a dvěma bratry Petrem a Benedou. Václav Vojtíšek se domníval, že tuto původní ves je třeba hledat v prostoru dnešního Malého náměstí. Předpokládal, že jeho půdorys zhruba odpovídá tvaru původní návsi, připojené k městu právě na základě listiny z roku 1225 (*Vojtíšek* 1934, 3–4; B. S. 1922, 3, 6). Již *Bedřich Spiess* (1895) spojoval rozšíření města s vládou královny-vdovy Elišky Rejčky ve druhém desetiletí 14. století. Jedním z hlavních důkazů pro teorii o postupném rozšíření města směrem na východ byl údaj o prohlubni rozdělující hradecké návrší. Tuto informaci přinesl první historiograf města *K. J. Biener z Bienenberka* (1780, 57), který poukázal na zmínku z roku 1649, že při stavbě kostela P. Marie, zhruba uprostřed jižní fronty Velkého náměstí, narazili dělníci kopající základy v hloubce několika metrů na vrstvu či výplň černé hlíny, která se táhla dále severním směrem. Tento klíčový údaj spolu s dalšími pozorováními při stavbě protějších domů v Klicperově a Tomkově ulici či na Velkém náměstí na konci 19. století a počátku 20. století (r. 1884, 1906 ad.) se stal rozhodujícím důkazem pro tezi, že původní návrší bylo rozděleno příčným příkopem či strží na dvě části. Město 13. století dle této hypotézy vzniklo západně od tohoto příkopu, okolo dnešního Velkého náměstí, které, jak již bylo uvedeno výše, mělo být původním tržištěm slovanského hradiska. Ze severozápadního nároží Velkého náměstí vedla (a dodnes vede) komunikace směrem k bráně (později Pražské), která byla ještě ve 14. století nazývána „stará“ (valva antiqua). Přístup od města od východu pak, dle tohoto výkladu, zajišťovala druhá brána ve východní

11 Pomijím situaci v pravěku, např. již *L. Domečka* uvažoval dle nálezů zlatých a bronzových předmětů z období lužické kultury v prostoru hradeckého návrší o existenci tržiště a kultovního centra v tomto prostoru (*Domečka* 1925–1926, 3), tehdy ještě nebyly rozpoznány relikty pravěké opevnění.

**1 - městský kostel sv. Ducha, 2 - radnice,
 3 - rychta, 4 - kostel Nanebevzetí P. Marie
 5 - vodní věž Kropáčka, 6 - Mýtská brána,
 7 - Kavčí plácek, 8 - masné krámy (Řeznický
 plácek), 9 - areál býv. hradu, 10 - Pražská
 brána, 11 - Plátenický rynek, 12 - Soukenická
 branka s vodní věží mistra Petra, 13 - Rybářská branka**

Obr. 1. Hradec Králové, jádro města dle stavu z roku 1766, s doplněním vrstevnic. Čísly vyznačeny objekty zmiňované v textu.

Abb. 1. Hradec Králové (Königgrätz), Stadtkern gemäß dem Stand von 1766, mit ergänzter Schichtenfolge. Die Zahlen kennzeichnen die im Text erwähnten Objekte.

části Velkého náměstí, před výše uvedeným údajným příčným příkopem. Pozdější Mýtská či Slezská brána pak měla vzniknout až po rozšíření města, čemuž mělo odpovídat označení této brány v písemných pramenech konce 14. – počátku 15. století „nová“ (valva nova – souhrnně *Spieß* 1895, 9; *Bělina* 1983, 317–322).

Nové podněty pro řešení vzniku města Hradce Králové a jeho prostorového vývoje poskytly výsledky archeologických výzkumů prováděných v městském jádru především na přelomu 60. a 70. let a poté od počátku 90. let 20. století. Archeologické výzkumy byly na přelomu 60. a 70. let realizovány jednak formou dokumentace geologických šachtic v rámci celkového inženýrsko-geologického průzkumu Městské památkové rezervace, a následně plošných odkrytů vytypovaných lokalit. Sledování proměn původního reliéfu návrší dalo a dává nové impulsy pro řešení otázek (a kladení otázek nových) ohledně původního prostorového uspořádání zástavby Hradce Králové.

Údaje archeologicko-geologické sondáže nepotvrdily existenci příkopu či strže příčně dělící hradecké návrší, ale naznačily, že důležitým přírodním limitem nejstarší městské zástavby

byla hrana přírodní deprese při severním okraji parcel severní fronty zástavby Velkého náměstí, jižně od dnešní Tomkovy ulice (*Richter – Vokolek* 1995, 86). Plošný výzkum zadních traktů parcel č. p. 142–144 (v severní frontě Velkého náměstí) v roce 1971 ukázal, že ke stabilizaci parcelních hranic v podstatě v dnešní podobě zde došlo již nejpozději na konci 13. století. Zmíněná západovýchodní terénní deprese severně od Velkého náměstí začala být postupně zaplňována již ve 13. a 14. století (*Richter – Vokolek* 1995, 122–123). Nejstarší domovní zástavba při severní frontě dnešní Tomkovy ulice je nověji archeologicky doložena ve 14. století depotem pražských grošů Karla IV. pod jednou ze sklepních zdí č. p. 178. Rovněž počátky domu č. p. 180 sahají do 14. století (souhrnně *Bláha – Frolík – Sigl* 2006, 178–189).

V letech 1990–2000 byly v prostoru dnešního Velkého a Malého náměstí provedeny čtyři rozsáhlejší archeologické výzkumy, které byly dosud zpracovány pouze informativním způsobem, nicméně již předběžné výsledky poukazují na složitost vývoje plochy dnešního trojúhelného Velkého i zhruba čtvercového Malého náměstí.

Starší badání většinou považovalo trojúhelná náměstí českých a moravských měst za doklad jejich návaznosti na starší sídelní struktury (tržiště atd.), naproti tomu čtvercový rynek měl představovat „vítězství racionálních záměrů nad dědictvím staršího osídlení“ (Hoffmann 1992, 116). Čím dál více se ukazuje, že platnost těchto tezí je nutné posuzovat v rámci konkrétní lokality, jak ukazují výsledky archeologického výzkumu prováděného v roce 1990 v souvislosti se stavbou kanalizace před č. p. 142–147 ve střední části severní fronty hradeckého Velkého náměstí. Z nich vyplývá, že tato plocha byla zřejmě minimálně do 1. čtvrtiny 13. století zastavěna objekty obytného a hospodářského charakteru. K úpravě povrchu dnešního Velkého náměstí štětováním, kterou lze považovat za jeden z projevů vznikajícího města, došlo ještě v polovině 13. století (Sigl – Vokolek 1992, 83–87). Vrstva štětu končila cca 8 m před dnešní frontou domů, což zřejmě znamená jistý posun původní čáry zástavby. Podobně archeologický výzkum na staveništi trafostanice v roce 1995 ve východní části Velkého náměstí přinesl překvapivé nálezy zahloubených objektů a především studny či jímky, rámcově datovatelné do průběhu 13. století (Kalfert 1996, 45).

V západní části dnešního Velkého náměstí zatím rozsáhlejší archeologický výzkum neproběhl, nicméně za povšimnutí stojí podoba zdejší zástavby, tvořené kostelem sv. Ducha, kaplí sv. Klimenta z období kolem poloviny 14. století (u kostela sv. Ducha nelze vyloučit raně gotického předchůdce) a radnicí, poprvé doloženou až na počátku 15. století. Nabízí se proto otázka, zda tyto budovy nebyly do náměstí vloženy dodatečně a původní veřejné prostranství v druhé polovině 13. století nesahalo až k dnešní Rokitanské ulici. Starší i novější terénní pozorování v okolí kostela sv. Ducha (naposledy roku 2004 při stavbě vodovodu) ukazují, že pod vrstvou vrcholného středověkého hřbitova se nachází „kulturní“ vrstva s četnými keramickými zlomky 13. století a případně vrstvy a objekty datovatelné do střední a mladší doby hradištní. Z hlediska vzniku, vývoje a prostorového uspořádání Velkého náměstí zatím neobjasněné zůstávají staré nálezy lidských koster a kostrových hrobů na severním a jižním okraji náměstí, částečně v prostoru údajně terénní deprese severně od kostela P. Marie. Tyto nálezy dnes není možné blíže archeologicky datovat a ani v jiných prameňech nemáme o případných pohřbech a hřbitovech na náměstí sebemenší zmínku. Jediný hřbitov se nacházel kolem kostela sv. Ducha.

Záchranné archeologické výzkumy provedené v letech 1970, 1997, 2000 a nejnověji v roce 2006 na Malém náměstí (stavba kanalizační stoky, stavba trafostanice, rekonstrukce kašny, rekonstrukce většiny sítí a celého povrchu) přinesly doklady o tom, že tato plocha byla ještě v průběhu 14. století zastavěna zahloubenými objekty obytného, popřípadě technicko-hospodářského charakteru typu „zemnice“. Pravděpodobně souvislá řada těchto dřevěných podsklepených staveb směřovala od dnešního východního nároží Velkého náměstí k Mýtské bráně a tvořila tak s dnešní jižní frontou Malého náměstí ulici (Sigl 1999, 161–168). Po demolici této zástavby na konci 14. století pravděpodobně sloužil prostor Malého náměstí jako vedlejší tržiště (v raném novověku je doložen název „Košný trh“) a v jeho středu byla vyhloubena studna (či cisterna), až v pozdním středověku či raném novověku nahrazená kašnou (Ježek 2000a, 107–131). Další studna (cisterna) je nejnověji archeologicky prokázána v západní

části náměstí; její zánik lze klást do 14. století. Zajímavý je v této souvislosti značný výskyt úlomků zřejmě železářské strusky jednak ve vrstvách zpevnění komunikací, jednak ve výplni výše zmíněných objektů typu „zemnice“. Zdá se, že ve 13. století se v prostoru dnešního Malého náměstí či jeho nejbližšího okolí nacházela výrobní zařízení na výrobu či zpracování železa, ač přímé doklady existence pecí zatím nemáme. Tato výroba zanikla po vyměření dnešní plochy náměstí.

5. ZÁVĚR

Dosavadní poznatky o vývoji veřejných prostranství (Malého a Velkého náměstí) v historickém jádru Hradce Králové lze tedy shrnout v tom smyslu, že východní část dnešního Velkého náměstí nejméně do poloviny 13. století zaujímal objekty obytného a hospodářského účelu a tato část tedy zřejmě nesloužila jako veřejné prostranství – například tržiště. Starší zprávy 19. a první poloviny 20. století zmiňují nálezy dřevěných konstrukcí především v jižní a jihovýchodní části Velkého náměstí, ovšem nevíme, o jaké objekty či stavby se jednalo.

Otevřená zůstává funkce prostoru dnešní západní poloviny Velkého náměstí. Výzkum v roce 1990 zjistil pouze znatelné slábnutí kontextů přelomu raného a vrcholného středověku západním směrem, což nevylučuje existenci nezastavěného prostoru využitelného například právě jako tržiště. Právě v okolí radnice je možné očekávat existenci tržních zařízení (krámů). V západní části náměstí, před radnicí, stávala od druhé poloviny 15. století stávala kašna, případně další podobná zařízení (studna; viz o tom dále).

Prostor Malého náměstí sloužil jako veřejný prostor až od konce 14. století, kdy byla provedena planýrka stávající obytné a hospodářské zástavby v jeho jižní a západní části (případně výrobních objektů na výrobu železa – viz výše). Změnu funkce plochy dnešního Malého náměstí lze předběžně dát do souvislosti s nutností zřízení vedlejšího tržiště, popřípadě s rozšířením stávajícího města a reorganizací jeho prostorového uspořádání. V tomto směru je možné dát částečně za pravdu výše uvedeným starším hradeckým badatelům, kteří o rozšiřování – reorganizaci, města tímto směrem ve svých pracích uvažovali. Postupné rozšiřování města a zřizování nových tržních a shromažďovacích ploch je historicky i archeologicky doloženo i z dalších měst podobné velikostní kategorie – lze jmenovat Most, popřípadě Opavu a další.

6. EXKURZ: STAVBY A ZAŘÍZENÍ NA KRÁLOVÉ-HRADECKÝCH VEŘEJNÝCH PROSTRANSTVÍCH VE STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU

6.1. Vodovody

Nejstarší zásobování města vodou zajišťovaly studny, respektive cisterny. Mimo zařízení na parcelách jednotlivých domů známe z archeologických výzkumů i jednu dřevem paženou studnu (cisternu) na Velkém náměstí a minimálně dvě až tři další v prostoru Malého náměstí. Jednalo se o zařízení zachytávající dešťovou vodu, která po vsáknutí do země stékala po nepropustných vrstvách podle sklonu terénu. Kvalita této vody proto z pochopitelných důvodů nebyla příliš velká.

Za nejstarší zmínku o vyspělém vodovodním, respektive vodárenském zařízení ve městě je považována zpráva v hra-

decké větvi Starých letopisů českých (text Bb), kde se k roku 1431 mluví o zničení vodní věže mistra Petra požárem (Palacký 1941, 84, č. 195). Chybí zde však určení místa;¹² to, že se jedná o Hradec Králové, předpokládal již Biener z Bienenberka i Švenda, kteří tuto zprávu ve svých pracích citují (Bienenberg 1780, 306; Švenda 1800, 50). Švenda soudil, že se jednalo o pozdější Kropáčku, se vši pravděpodobností má pravdu Tomek, který ve svých Místopisných pamětech ztotožnil tuto věž s věží na Kozí brance (Tomek 1885, 21). Jednalo se zřejmě o čtverhrannou, snad částečně dřevěnou věž jižně od průjezdu branky, jejíž cihlová část je dnes dochovaná alespoň částečně ve hmotě bývalého hradeckého pivovaru a byla odkryta (část základů) během archeologického výzkumu v letech 2004 a 2005. Těžko říci, vedla-li Tomka k této identifikaci nějaká ústní tradice či úvaha na základě dalších historicky doložených skutečností.¹³ Roku 1476 vydal Vladislav Jagellonský městu Hradci privilegium, na základě kterého povoluje měšťanům města Hradce zavést do města vodu a budovat vodní věže a sruby (CIM III, 630–631, č. 371). Tomek na základě této zprávy předpokládal, že byla obnovena i vodní věž na Kozí brance (tedy na místě věže mistra Petra; Tomek 1885, 21). Na této straně města, pod děkanstvím, při Labi, totiž stával tzv. rormeistrovský mlýn, který je poprvé připomínáný závětí z roku 1491 (Švenda 1800, 226), z něhož měla vést potrubím voda právě do věže na Kozí brance a odtud rozváděna po městě. Tento mlýn podle všeho stál na ostrově Malé trávnice¹⁴ (jak dokládají mapy z druhé poloviny 18. století), na místě pozdější vojenské vodárny a „hučavého jezu“, tedy velice přibližně na dnešním rohu Eliščina nábřeží a Rokycanovy ulice pod bývalým pivovarem. Při rozebírání jezu kolem roku 1912 zde byly nalezeny kameny s pozdě gotickými kamenickými značkami. Ač to samozřejmě není průkazné, nelze vyloučit souvislost právě s „rormeistrovským“ mlýnem. Předpokládané dřevěné či keramické potrubí však archeologicky nebylo prokázáno ani výzkumem pivovaru v roce 2005, neboť svah pod předpokládanou vodní věží byl narušen trasami novověké kanalizace a dalšími zásahy.

Druhá vodní věž vznikla v roce 1516 na jižním okraji jádra města (v prvním hradebním okruhu), jednalo se o věž „Kropáčku“, dobře známou z dochované plánové dokumentace i historických fotografií, strženou v roce 1906. Naposledy se problematikou zásobování Hradce Králové pitnou vodou zabýval J. Slavík. Z jeho práce vyplývá, že není zcela jasná datace vzniku a užívání obou věží (Slavík 2005, 75–88, 328–335).

Lze předpokládat, že z těchto věží vedla dřevěná potrubí do kašen na obou hlavních hradeckých náměstích. Nejstarší doložená kašna ležela proti bývalé radnici na Velkém náměstí, jednalo se o tzv. Jiříkovu kašnu, jejíž vybudování (respektive počátek stavby) Bienenberka a po něm i Švenda datují mezi léta 1460–1465 (Bienenberk 1780, 347). Ludvík Domečka, který se tímto tématem zabýval (Domečka 1927, 27–30), kladl její vybudování do období po roce 1476, uvádí se však také datování do pozdějšího, jagellonského období (k tomu Kořán 1971, 36,

61, pozn. 3). V roce 1590 k ní bylo ze západní strany přidáno kamenné koryto pro napájení dobytka. Sama kašna byla odstraněna v roce 1782 a nahrazena jinou; ani ta se však nedochovala, po další přestavbě v roce 1873 (Domečka 1927, 30) zanikla zřejmě během druhé světové války;¹⁵ její vzhled a umístění tak dokládají jen dobové fotografie a plány města. Druhá kašna vyrostla na Malém náměstí, nejdříve však až v 15. století, jak dokládají výsledky archeologického výzkumu pod stávající kašnou se sochou sv. Jana Nepomuckého (Ježek 2000). Dnešní kašna včetně sochy světce pochází zřejmě až z 18. století (Cechner 1904, 98–99).

Důležité údaje o hradeckém vodovodu lze získat ze zmínek pramenů 17. století, přičemž část z nich je možné využít i při rekonstrukci předbělohorského hradeckého vodárenství a tím ovšem i jedné z funkcí veřejných prostranství. Za okupace švédským vojskem v letech 1639–1640 byl poškozen i hradecký vodovod. Měšťané proto museli dovážet vodu z řek a v těsném sousedství Jiříkovy kašny na Velkém náměstí vyhloubili studnu (Mikulka 1995, 24; zřejmě spíše šlo, jak to bylo v Hradci obvyklé, o nádrž či cisternu na vodu prosakující z povrchu).

Vodovod byl po třicetileté válce obnoven. Pravidla pro jeho užívání se stala v roce 1679 jedním z předmětů smlouvy mezi městem a jezuity (jezuitskou kolejí). Město v ní jezuitům povolilo výstavbu přípojky k budově jezuitské koleje od hlavního vedení směřujícího Velkým náměstím k (Jiříkově) kašně, ovšem trubka měla být silná pouze „jako mužský prst“ a opatřena uzavíracím kohoutem. Výkop pro tuto přípojku nesměl být hluboký a jezuité měli povinnost jej opět zasypat. Město rovněž požadovalo zrušení potrubí původních přípojek od hlavního vedení k bývalým domům Diringerovskému a Dohalskému, které sousedily s kolejí a rovněž je vlastnili jezuité (Bienenberg 1790, 321).

Trasa pozdně středověkého a raně novověkého vodovodu není přesně známá, jedna větev šla zřejmě od vodní věže při Kozí brance na Velké náměstí a odtud dále k východu. Druhé vedení vycházelo z věže Kropáčky a zásobovalo vodou snad východní část města, tedy Malé náměstí (Solarš 1870, 668; Slavík 2005, 83).

Informace o nálezech starého dřevěného potrubí máme již z 19. století, kdy byly jeho části narušeny stavbou plynovodu na severní straně Velkého náměstí (Zoubek 1869). Je ovšem příznačné, že stavba vodovodu ze železných trubek a rozvody vody do bočních ulic a do všech domů byly prováděny až od roku 1874 (Vacek 1924, 3). Část dřevěného potrubí, datovatelná do 16.–17. století, byla zjištěna při výzkumu kašny na Malém náměstí v roce 2000. Z písemných pramenů 17. a 18. století také víme o vedení vody zřejmě z Malého náměstí do sladovny ležící v bloku domů mezi Malým náměstím a Kavčím pláckem (Doubek – Němeček 2005, 82).

6. 2. Kupecké krámy a další zařízení

Nedílnou součástí obchodního i společenského života středověkých měst byla zařízení, ve kterých mohli měšťtí řemeslníci i kupci nabízet své zboží, a to jak v rámci trhu každodenního, týdenního (potravin) či výročního (k tomu Bělina 1973, 162). V pramenech pro Hradec Králové (zejména se jedná o tzv. Knihu zádušních odkazů píše Frídriha) se setkáme s termíny

12 V jiných publikovaných rukopisech SLČ tato zpráva není, což skutečně podporuje domněnku, že se jednalo o Hradec Králové.

13 Jako „Wasserleitung Thore“ je označena věž vedle Kozí branky na Pierkerově plánu z roku 1756 (viz Slavík 2005, 81).

14 To by znamenalo, že část vodovodního potrubí byla položena pod hladinou řeky, tedy východního ramene Labe.

15 Ústní informace Zd. Doubka.

„scampnum panum“ – pekařský krám (chlebná lavice), „macellum“ – masný krám či „scampnum sutorum“ – ševcovský krámk (kotec). U nás geograficky nejbližší ve městech Dolního Slezska, ale i některých našich městech, vytvářely soukenické, plátenické krámy, řemeslnické boudy, chlebné lavice, rybí trh společně s radnicí v prostoru středních částí náměstí jakási středověká a raně novověká „obchodně-administrativní centra“ (pro Slezsko viz *Czerner* 2002). Zdá se však, že podobné úzké propojení centra městské správy a obchodních zařízení v Hradci Králové nebylo.

Masné krámy jsou v Hradci doloženy k roku 1358 (*CIM II*, č. 368, 538–539) a zdá se, že již tehdy ležely v jižní části dnešní ulice Tomkovy u křížení s dnešní ulicí Klicperovou. Ještě v 19. století se objevuje označení „Řeznický pláček“.¹⁶ Jsou vyobrazeny ještě na mapě stabilního katastru z roku 1840 (*Richter – Semotanová* 1998, mapový list č. 7, mapa č. 11).¹⁷ Hlavním zdrojem informací o nich a především o ostatních prodejních zařízeních je dosud ne zcela doceněná kniha zádušních odkazů městské obce královéhradecké z roku 1411 městského písaře Fridricha. V odkazech hradeckým chudým, městským špitálům a kostelům se objevují nejenom zmínky o samotných krámcích, ale také údaje o jejich poloze a vzájemném prostorovém vztahu. Tak například Mathias Schalzschuster se svou manželkou Kateřinou odkázal pro špitál sv. Antonína mimo jiné *jeden masný krám v dolní části, v řadě za Welcelem z Kladska, jeden krámk ševcovský a jeden pekařský, ležící v hořejší části v řadě proti kramářům /kupcům/* (Bělina 1981, 89; *Bienenberg* 1780, 250). Pekař (koláčník) Gotfridus odkázal stejnému špitálu svůj krámk *čtvrtý od uličky naproti kupci /kramáři/* (Bělina 1981, 90; *Bienenberg* 1780, 251). Markéta, choť Briheritribnerova, odkázala kostelu sv. Ducha *půl krámu pekařského /chlebné lavice/, v řadě, ležícího po levé ruce, jak se ke krámům přejde* (Bělina 1981, 94; *Bienenberg* 1780, 256).^{18a}

Z toho je patrné, že i v Hradci Králové tvořily alespoň pekařské, ševcovské a kupecké krámy (kramářské boudy) určité řady či shluky, a to snad v blízkosti radnice a městského kostela, tedy v západní části Velkého náměstí.¹⁸ Otázkou je, zdali zde původně nebyla i část masných krámů, nebo naopak některá další prodejní zařízení nestála v Tomkově ulici. Jistě se jednalo o dřevěné stavby, dosud archeologicky v novější době neprozkoumané. V literatuře se objevují zmínky o starších nálezích dřevěných konstrukcí pod dlažbou náměstí, například v roce 1869 při výkopech rýh pro plynovod byly před biskupskou rezidencí a domem U Špuláků i v jiných místech nalezeny mimo jiné „trámy napříč položené“ (*Zoubek* 1870, 475). V roce 1932 se při kopání vodovodu u kostela P. Marie a při ústí ulice Na Kropáčce narazilo na dubové trámy (*Anonym* 1932, 4). Bohužel z těchto zpráv nevyplývá hloubka nálezů, ani jejich detailnější popis a situace. Je pravděpodobné, že tato dřeva náležela spíše zpevnění komunikací či základům zástavby 13. století před definitivním roz-

vržením zástavby města, tak jako například relikty staveb před č. p. 142–147 či na Malém náměstí. Z hlediska možného prostorového rozvržení středověkých a raně novověkých prodejních zařízení stojí za pozornost, že drobné (zděné) krámk stávaly v dnešním podloubí („podsíni“) na Velkém náměstí až do druhé světové války. Švenda uvádí k roku 1782 velice zajímavý údaj, že tehdy byly z cihel vystavěny dosud dřevěné mydlářské krámy na podloubí mezi č. p. 149 a 150, tedy zřejmě přes ústí dnešní ulice Špitálské (!), to znamená v severozápadní části dnešního Velkého náměstí (*Švenda* 1817, 22).¹⁹

6. 3. Dlažďení města a jeho veřejných prostranství

První písemnou zmínku o městské dlažbě přináší listina Karla IV. z roku 1359, kterou se povoluje užívat výnosů z cel pro dlažďení města a vybudování kamenných cest k řece (*CIM II*, 546–547, č. 374). Lze předpokládat, že se jednalo zejména o prostor dnešního Velkého náměstí, respektive jeho hlavních komunikačních tahů (tj. zejména při severní, popř. jižní frontě domů). Otázkou je také použitý materiál, tj. kámen. Teoreticky se mohlo jednat o opuku, použití tohoto materiálu pro dlažďení veřejných prostranství však není archeologicky v Hradci Králové zatím potvrzeno, doložené je užití opuky u dlažďení dvorů měšťanských domů. Zdá se tedy, že i ve 14. století bylo na náměstích užití křemenných valounů, tak jako u dlažďení prokázaného archeologicky při úpravě povrchu vznikajícího Velkého náměstí v polovině 13. století (*Sigl – Vokolek* 1992).

Podobně muselo být provedeno i dlažďení zmiňované písemně v polovině 15. století, které zpevňovalo povrch komunikace jdoucí z města na Pražské Předměstí (*Švenda* 1800, 106–107) Při nejnovějším výzkumu na Malém náměstí se podařilo zjistit zpevnění hlavní komunikace k Mýtské bráně pomocí dřev – haťování, dle keramických nálezů předběžně datovatelné do 13. století.

Vhodný materiál pro dlažďení se podařilo městu získat až poměrně pozdě, v roce 1513, kdy výměnou za jisté pozemky (louky) v Březhradě, jižně od Hradce Králové, získalo právo těžby kamene na pernštejnském panství, v blízkosti Kunětické hory (*Švenda* 1802, 106).²⁰ Jednalo se o čedič (fonolit). Ne náhodou se ještě v témže roce a brzy potom objevují poměrně četné písemné zmínky o dlažďení hradeckých veřejných prostranství. Tak v roce 1543 byla vydlážděna cesta vedoucí od Mýtské brány k dnešnímu domu č. p. 129 směrem k Velkému náměstí, tedy hlavní komunikační tah (*Švenda* 1802, 33). V roce 1568 pak byla dlažďena ostatní plocha Malého náměstí (nazvaného „Koňský trh“), a to na náklad majitelů domů na tomto náměstí

16 Z pramenů 17. století známe masné krámy „velké“, ležící západně od dnešní Klicperovy ulice, a krámy „malé“, východněji. Tak je zobrazuje ještě plán Stabilního katastru z roku 1840. Viz k tomu *Spiess* 1900–1901, 142.

17 Poslední masný krám byl zbořen roku 1881, na jejich místě vyrostla dnešní jižní fronta domů v Tomkově ulici. Existovala údajně fotografie masných krámů a také model (*Tichý* 1942, 6).

18a *Bienenberg* 1780 zde citován dle překladu K. Šíra (ulož. MVČ HK).

18 Mezi radnicí a kostelem sv. Ducha je také od raného novověku doložena existence obecní váhy jako důležitého zařízení při organizaci trhu.

19 Určitou koncentraci snad vytvářely „ševcovské krámy“, ležící „vedle ulice, kterou se na hrad chodí“, jak dokládají městské knihy kšaftů z počátku 17. století (*Spiess* 1900–1901, 142). Samozřejmě je otázkou, do jaké míry lze promítat tyto údaje do staršího středověkého období. Dosud prakticky zcela nevytěženy zůstávají v tomto směru záznamy raně novověkých městských knih. Jejich údaje samozřejmě nelze promítat do středověku, nicméně je možné k nim přihlédnout. Tak např. k roku 1840 pronajímalo město 9 jarmarečních bud, roku 1843 dostalo povolení k nákupu dalších 40 bud. Nájemcem stavění dřevěných stánků byl jeden z hradeckých měšťanů. Hradečtí měšťané pronajímali v čase výročního trhu velkoobchodníkům místnosti ve svých domech. Z téže doby také pochází údaj o přeložení hrnčírského trhu tradičně pořádaného u radnice na Velkém náměstí na Malé náměstí (*Anonym* 1907, 5).

20 Těžba v režii města Hradce Králové probíhala ještě na konci 19. století a poškodila vážně hrad Kunětickou horu.

(Švenda 1802, 206). Město ovšem poskytlo kámen a zajistilo na svůj náklad odvoz vykopané zeminy.

Od roku 1589 jsou z městských konšelů ustanovováni zvláštní dohlížitelé nad dlážděním a také čištěním města a předměstí, náměstí z toho nevyjímaje (*Bienenberg* 1790, 162).

Třicetiletá válka a její následky postihly také městskou dlažbu. V roce 1624 požadoval císařský rytmistr Vratislav z Pernštejna odstranit z náměstí část dlažby v kruhu o délce 150 kroků. Vzniklá plocha byla ohrazena dřevěným zábradlím a sloužila výcviku jezdců. Odstraněný kámen byl uložen opodál (*Bienenberg* 1790, 289; *Mikulka* 1995, 12). Za zmínku jistě stojí, že čedičová dlažba byla používána až do počátku 20. století (1905), kdy bylo město nově vydlážděno žulovými a pískovcovými kostkami (*Anonym* 1905, 364), čedič je však především na Malém náměstí dodnes v dlažbě použit.²¹

PRAMENY A LITERATURA

- Anonym* 1905: Nová dlažba v Hradci Králové, Ratibor XXII, č. 22, 364.
- Anonym* 1907: Z minulosti Hradce Králové. Jarmareční boudy, Ratibor XIV, č. 26, 5.
- Anonym* 1911: Nález koster, Ratibor XXVIII, č. 26, 5.
- Anonym* 1911a: Další nález koster, Ratibor XXVIII, č. 28, 4.
- Anonym* 1932: Nález lidských koster, Osvěta lidu XXXV, č. 32, 4.
- Bartoš, F. M.* 1928: Z musejních a jiných rukopisů Starých letopisů, Časopis Národního musea CII, 208–228.
- Bělina, P.* 1973: Ze správní a hospodářské agendy města Hradce Králové ve 14. a na počátku 15. století, Sborník archivních prací XXIII, 156–191.
- Bělina, P.* 1981: Organizace chudinské péče v předhusitském Hradci Králové (s edicí Knihy zádušních odkazů městské obce královéhradecké z roku 1411), FHB 3, 77–102.
- Bělina, P.* 1983: Místopisný obraz Hradce Králové v době předhusitské, HG 21, 315–322.
- Biener von Bienenberg, K. J.* 1780: Geschichte der Stadt Königgrätz I. Prag.
- Biener von Bienenberg, K. J.* 1790: Geschichte der Stadt Königgrätz II. Prag; rukopis uložen v archívu MVČ Hradec Králové.
- Bláha, R. – Frolík, J. – Sigl, J.* 2006: Počátky zděné měšťanské architektury v Hradci Králové a v Chrudimi, FUMA III, 178–189.
- Bláha, R. – Kalferst, J. – Sigl, J.* 2004: Přírůstky archeologické sbírky hradeckého muzea v letech 2000–2003, ZMVČ v Hradci Králové 30 – Supplementum, 3–142.
- B. S.* 1922: Vzrůst Hradce Králové ve 13. a 14. století. Kraj Královéhradecký XIII, č. 92, 3, č. 94–95, 6.
- Cechner, A.* 1904: Soupis památek historických a uměleckých v království českém XIX, politický okres Královéhradecký. Praha.
- CIM II – Čelakovský, J.* 1895: Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Privilegia královských měst českých 1225–1420. Praha.
- CIM III – Čelakovský, J. – Fridrich, G.* 1948: Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Privilegia královských měst českých 1420–1526. Praha.
- Czerner, R.* 2002: Zabudowy ryneków. Średniowieczne bloki śródrynkowe wybranych dużych miast Śląska. Wrocław.
- Domečka, L.* 1925–1926: Hradec Králové v mladší době bronzové a v době železné, Královéhradecko III, č. 2, 18–19, č. 3, 35, č. 4, 49–51.
- Domečka, L.* 1927: Bývalá kašna kamenná z 15. století v Hradci Králové, ČSPS XXXV, 27–30.
- Doubek, Z. – Němeček, Z.* 2005: Starý Hradec Králové V. Hradec Králové.
- Doubrava, A.* 1971: Hradec Králové v obrazech tří staletí. Hradec Králové.
- Hoffmann, F.* 1992: České město ve středověku. Praha.
- Ježek, M.* 2000: Archeologia na rynku małego miasta w Czechach, In: Piekalski, J. – Wachowski, K. (red.): Centrum średniowiecznego miasta, Wrocław a Europa środkowa, Wratislawia antiqua 2, 21–46, Wrocław.
- Ježek, M.* 2000a: Výzkum v místě kašny na Malém náměstí v Hradci Králové, ZMVČ v Hradci Králové 26, 107–131.
- Kalferst, J.* 1996: Zpráva o záchranném výzkumu na rekonstrukci transformační stanice 5/04 kV č. 5 na Velkém náměstí v Hradci Králové, ZMVČ 22, 41–49.
- Kalferst, J. – Sigl, J. – Vokolek, V.* 1993: Archeologické přírůstky muzea v HK v r. 1992, ZMVČ XIX, 5–19.
- Kalferst, J. – Sigl, J. – Vokolek, V.* 1999: Přírůstky sbírky AO MVČ v Hradci Králové za roky 1998 a 1999, ZMVČ v Hradci Králové XXV, 3–31.
- Kořán, I.* 1971: Umění a umělci baroka v Hradci Králové, Umění XIX, 35–69, 136–189.
- Kubiček, A. – Wirth, Z.* 1939: Hradec Králové. Město českých královen, město Ulrichovo. Hradec Králové.
- Líbal, D. – Líbalová, J. – Vilímková, M.* 1956: Hradec Králové, stavebněhistorický průzkum historického jádra (kopie rukopisu, uložen v Muzeu východních Čech v Hradci Králové). Hradec Králové.
- Mikulka, J.* 1995: Dějiny Hradce Králové II/1. Hradec Králové.
- Mikulka, J.* 1996: Dějiny Hradce Králové I/1. Hradec Králové.
- Mikulka, J.* 1997: Dějiny Hradce Králové I/2. Hradec Králové.
- Palacký, F.* 1941: Starý letopisové čeští. In: Charvát, J. (ed.): Dílo Františka Palackého, díl druhý. Praha.
- Richter, M. – Vokolek, V.* 1995: Hradec Králové, slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové – Praha.
- Richter, M. – Semotanová, E.* 1998: Historický atlas měst České republiky, sv. č. 5 – Hradec Králové. Praha.
- Sigl, J.* 1999: Změna struktury městské zástavby na Malém náměstí v Hradci Králové, AH 23, 161–168.
- Sigl, J. – Vokolek, V.* 1992: Výzkum Velkého náměstí v Hradci Králové, AH 17, 83–90.
- Slavík, J.* 2005: K zásobování Hradce Králové vodou ve středověku a raném novověku, Královéhradecko 2, 75–88, 328–335.
- Solař, J. N.* 1870: Dějiny Hradce Králové nad Labem a biskupství královéhradeckého. Praha.
- Spieß, B. V.* 1895: Příspěvky k místopisu a dějinám Hradce Králové. Hradec Králové.
- Spieß, B. V.* 1900–1901: Kterak a co Kralohradečtí druhdy kšaftovali, PA XIX, 137–144, 209–224.

21 Další předláždění města je připomínáno například v roce 1782 (*Švenda* 1817, 22–23), 1832 (opět čedič?), roku 1842 byla od Pražské brány pokládána dlažba z pískovcových kostek z lomů u Choustníkovy Hradiště (*Solař* 1870, 665).

- Šimák, J. V. 1938: České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích českých. Praha.
- Švenda, F. de Paula 1799: První zlatý a stříbrný obraz města Hradce Králové. Hradec Králové.
- Švenda, F. de Paula 1800: Druhý železný obraz města Hradce Králové, rozdíl I. Hradec Králové.
- Švenda, F. de Paula 1802: Druhý železný obraz města Hradce Králové, rozdíl II. Hradec Králové.
- Švenda, F. de Paula 1817: Čtvrtý hliněný obraz města Hradce Králové, rozdíl IV. Hradec Králové.
- Tichý, F. 1942: Hradec Králové před 60 lety (Masné krámy – Tržnice – Dlačba), Kraj Královéhradecký XXXIII, č. 24, 6.
- Tomek, W. W. 1885: Místopisné paměti města Hradce Králové. Praha.
- Tomský, J. 1967: Zpráva o výsledcích inženýrsko-geologického průzkumu historického jádra města Hradce Králové. Inženýrsko-geologický a hydrogeologický průzkum n. p. Žilina, závod 01 Praha – Gorkého nám. 7, číslo úkolu 7593 – IM (kopie rukopisu, uložen v Muzeu východních Čech v Hradci Králové). Hradec Králové.
- Vacek, B. 1924: Vodárny Hradce Králové, Osvěta lidu XXVII, č. 39, 3.
- Vojtíšek, V. 1934: O počátcích města Hradce Králové, Osvěta lidu XXXVII, č. 50, 3–4, č. 51, 3.
- Zikumund, J. – Pospíšilová, J. 2000: Fotoalbum města Hradce Králové 1866–1918. Hradec Králové.
- Zoubek, K. 1870: Z Hradce Králové, PA VIII, 475.

Mgr. Radek Bláha, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Eliščíno nábřeží 465, 500 02 Hradec Králové

K tisku doporučil doc. PhDr. Pavel Kouřil, CSc.

ZUSAMMENFASSUNG

Öffentliche Plätze des mittelalterlichen Hradec Králové (Königgrätz) und ihre Veränderungen (Überblick über die bisherigen Forschungen)

Für das Studium der Entstehung und Entwicklung der Königgrätzer öffentlichen Plätze, vor allem des Großen und Kleinen Platzes, können die Ergebnisse älterer und auch neuerer archäologischer Grabungen, schriftliche Quellen, aber auch Karten und Pläne der frühen Neuzeit und nicht zuletzt auch historische Photographien herangezogen werden.

Die bisherigen Erkenntnisse über die Entwicklung öffentlicher Plätze im historischen Kern von Königgrätz kann so zusammengefaßt werden, daß der östliche Teil des heutigen Großen Platzes mindestens bis Mitte des 13. Jahrhunderts von Objekten eingenommen wurde, die zu Wohn- und Wirtschaftszwecken dienten und dieser Teil demnach offenbar nicht als öffentlicher Platz – etwa als Marktplatz – diente. Ältere Berichte aus dem 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts erwähnen Funde von Holzkonstruktionen vor allem im südlichen und südöstlichen Teil des Großen Platzes, freilich ist uns unbekannt, um welche Objekte oder Bauten es sich dabei handelte.

Offen bleibt die Funktion des Raums der heutigen Westhälfte des Großen Platzes. Die in westlicher Richtung schwächer werdenden archäologischen Kontexte von der Wende des frühen zum Hochmittelalter schließen die Existenz eines unbebauten Raumes, der beispielsweise als Marktplatz genutzt wurde, nicht aus. Gerade in der Umgebung des Rathauses kann die Existenz von Markteinrichtungen (Kramladen, Buden usw.), wie sie im 15. Jahrhundert belegt sind, erwartet werden. In westlicher Richtung des Platzes stand ab der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts vor dem Rathaus ein Brunnen, eventuell eine ähnliche Anlage (Brunnen). Bislang ungeklärt und nicht näher datiert bleiben auch Funde von Skelettgräbern vom Großen Platz, die an keinen bekannten Kirchenbau gebunden sind.

Der Raum des Kleinen Platzes diente erst ab Ende des 14. Jahrhunderts als öffentlicher Raum, als die Einebnung des Geländes für die bestehenden Wohn-, Wirtschafts- und Produktionsbebauung in dessen Süd- und Westteil erfolgte. Eine Änderung der Funktion der Fläche des heutigen Kleinen Platzes kann vorläufig mit der Notwendigkeit in Zusammenhang gebracht werden, einen Nebenmarktplatz zu gründen, ggf. die bestehende Stadt zu vergrößern und ihre räumliche Anordnung umzustrukturieren. Unter Berücksichtigung aller verfügbaren Quellen kann man in Königgrätz die Entwicklung der Pflasterung vor allem der beiden Plätze nachverfolgen. Das hölzerne Packwerk des 13. Jahrhunderts wurde im 14. Jahrhundert von einer Steinblockpflasterung abgelöst, ab Anfang des 16. Jahrhunderts dann von Basalt, der bis heute verwendet wird. Zahlreiche Erkenntnisse liegen vor über Anlagen zur Trink- und Nutzwasserversorgung, d. h. ab dem 15. Jahrhundert belegte Wasserleitungen und Brunnen, welche die älteren Brunnen (Zisternen) ersetzten.